

Osmanlı Mimarlığının Metinsel Dili: Mimarlık Tarihi Yazınında Şer‘iyye Sicillerinin Yeri

Turan AÇIK*, Ömer İskender TULUK**

*Ey muhafız! Burasıdır Şer‘i Siciller Mahzeni
Selefine mer‘iyetle halef eylediler seni*

*Çıkarıldıkça hem aslından müteferriasını
Yazmalsın menfa‘at-ı ibâd çün göreyim seni¹*

Hiç şüphe yok ki mimarlık tarihi yazınında mimarlık tarihçisinin değerlendirmelerinin odağına yerleştiği, etrafında dönüp durduğu, evirip çevirdiği ve sonunda belli başlı yargılara ulaştığı başlıca malzeme mimari yapının bizatihi kendisidir. Bu alandaki çalışmaların büyük oranda mevcut yapılara dayandırıılarak gerçekleştirilmesi, üç boyutlu düşünmeyi alışkanlık haline getirmiş mimarlık tarihçileri için kaçınılmaz. Ancak bu metodun fetişleştirilerek, mimarlık tarihi çalışmalarının sadece bu nesnel malzemeler üzerinden olabileceği iddiası gibi indirgemeci bir tavrın yanlışlığı da açık. Özellikle araştırma periyodu Osmanlı olunca, imparatorluk birikiminin sağladığı metinsel çeşitlilik, birçok alana olduğu gibi mimarlık tarihi alanına da kaynaklık edecek ciddi bir malzemenin varlığı anlamını taşımaktadır. Böyle bir çeşitlilik, bu alanda indirgemeci tutumlara mahal vermeyecek bir zorunluluk da ortaya çıkarmaktadır. Aksi durumda, sadece mevcut yapılar üzerinden gerçekleştirilecek bir mimarlık tarihi çalışmasının, özellikle de bu yapılar üzerinden genel üslupsal çıkarımlar yapan çalışmaların, bugün ayakta olmayan yapıları hiç hesaba katmaması nedeniyle yeterince doğru değerlendirmeler olamayacağı açıktır. Bu, tabiri yerindeyse söz konusu mimarlık tarihi çalışmasının yitik yapılara ve kaybolma nedenlerine “teslim olduğu” anlamını taşımaktadır ki, bu teslimiyet de bilimsel çalışmanın ve araştırmacının ruhun doğasına aykırıdır ve mimarlık tarihi çalışmasını ta başından yanlışlar zincirinin ilk halkası yapmanın ötesine geçmez.

Tarihçinin Mutfağına Davet: Şer‘iyye Sicilleri

Tarihçiler açısından tarih çalışmalarının ana malzemesini belgeler oluşturur. “Belge”nin Osmanlıcası, *vusuk* kökünden gelen ve “sağlam delil, sened” manalarını

* Arş. Gör., KTÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.

** Yrd. Doç. Dr., KTÜ Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü, Trabzon.

1 Bu iki beyit İstanbul Müftülüğü Şer‘iyye Sicilleri Arşivi’nin bir numaralı odasında asılı bulunan levhada yazmaktadır. Bkz. Ayhan Işık, “İstanbul Müftülüğü Bünyesindeki Arşivler”, *Arşiv Dün-yası*, Ekim 2007, sy. 10, s. 13.

taşıyan *vesikadır*.² Üretmiş olduğu belgeye bu anlamları uygun gören bir zihnin bu isimlendirmesi, o belgeye bakışını yansıtması açısından da manidardır. Yönetebilmenin gerektirdiği doğru bilgilenme gereksiniminin de etkisi göz önünde bulundurulursa Osmanlı belgelerinin büyük oranda doğruları barındırdığı söylenebilir. Devletin kurumlarından çıkmış olmaları nedeniyle devlet merkezli bir bakış açısını yansıtmaları, ilk bakışta bu belgelerin barındırdığı bilgilerin objektifliği konusunda tedirginlik yaratmasına karşın, kullanım metotlarının meşruluğu önemlidir. Her şeyden önce düzenleniş biçimleri ve bakış açıları göz önünde bulundurularak belgelerdeki doğru bilgiyi süzmek esastır. Belgeler üzerinde yapılacak sistematik çalışmalar bu bakış açısının belli oranda ötesine geçmeyi temin edebilecektir.³ Yine belgelere yöneltilecek doğru sorular, bu kaynakların araştırmacı için ifade ettiği anlamı daha açık kılabilir ve bu muazzam külliyat daha işlevsel hale getirilebilir.⁴ Burada kastedilen, “tarihi hakikate” tam anlamıyla vâkıf olabilmek beklentisi değil, birinci el kaynakların tarihçi ya da mimarlık tarihçisi için ifade ettiği anlamı kuvvetlendirebilme kaygısıdır.

İçerdikleri sosyal, iktisadi, siyasi, askeri ve kültürel verilerle Osmanlı tarihi araştırmalarında çok önemli açılımlara imkân veren Şer’iye sicilleri tarihi kaynaklar arasında en önemlilerindedir.⁵ Kabaca 15. yüzyıldan 20. yüzyıla kadarki bir dönemi kapsayan ve Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde yer alan merkezlere ait 20.000 kadar sicil bugün elimizde bulunmaktadır.⁶ 1992’ye kadar İstanbul Topkapı Sarayı Arşivi’nde, Ankara’da Etnografya Müzesi’nde ve Anadolu şehirlerinin müzelerinde saklanan bu defterler, bu tarihten sonra Kültür Bakanlığı’nın kararıyla Ankara’da Milli Kütüphanne’de toplanmıştır. İstanbul Müftülük Arşivi’ndekiler ise yerinde bırakılmıştır.⁷

2 Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 1994, s. 1.

3 “Muhteva analizi” adı verilen ve ilkin 1940’lı yıllarda kullanılan yöntem, devlet merkezli bakış açısını belli oranda aşabilmeyi olası hale getirmektedir. Bu metod uyarınca; bir veya bir dizi metin içerisinde belli kelimelerin/kavramların varlığını, kullanım sıklığını ve aralarındaki ilişkileri belirlemek mümkün olmaktadır. Böylece araştırmacılar, belirledikleri kelimeler, kavramlar veya ibarelerin metin içerisindeki varlığını sayıya dökebilir, anlamları ve aralarındaki ilişkileri tahlil edebilir, metnin vermek istediği mesaj, yazarı hatta metnin yazıldığı dönem hakkında yorumlarda bulunabilirler. Bu yöntemin şer’iye sicilleri üzerinde kullanıldığı bir çalışma için bkz. Hülya Taş, *XVII. Yüzyılda Ankara*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006.

4 Şer’iye sicillerinin daha işlevsel kullanılması için dikkat edilmesi gereken hususlar hakkında bkz. Yunus Uğur, “Mahkeme Kayıtları (Şer’iye Sicilleri): Literatür Değerlendirmesi ve Bibliyografya”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2003, c. 15, sy. 1, s. 309.

5 Şer’iye sicillerinin kaynak olarak arzettikleri önem için kısaca bkz. Halil İnalçık, “Osmanlı Tarihi Hakkında Mühim Bir Kaynak”, *AÜ DTCF Dergisi*, 1943, sy. 1 (2), Ankara, s. 89-96; Ahmet Akgündüz, *Şer’iye Sicilleri Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümleri*, c. 1, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1988.

6 Şer’iye sicilleri Fatih dönemi sonlarına kadar Arapça tutulmuştur; bu dönemden sonra da yer yer Arapça kayıtlara rastlansa da artık büyük oranda Osmanlı Türkçesi ile tutulmaya başlanmıştır. Böylece 16. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar elimizde bulunan sicilleri, Osmanlı Türkçesini bilen ve sicillerin hukuki ve terminolojik yapısına vakıf olan araştırmacılar okuyabilir ve tahlil edebilir. Bursa Şer’iye sicillerindeki bazı Arapça kayıt örnekleri için bkz. İsmail Güler, “Bursa Sicillerinden Arapça Kayıt Örnekleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XIV, sy. II, (2005), s. 113-132.

7 Kenan Ziya Taş, “Arşiv Malzemesi Olarak Şer’iye Sicilleri ve Taşra Üniversitelerinde Tarih Araştırmaları”, *I. Milli Arşiv Şurası Tebliğler Tartışmalar (20-21 Nisan 1998)*, Ankara 1998, s. 181.

Şer'iyeye sicilleri çoğunlukla, incelenen bölgede mahkemeye intikal eden her türlü hukuki anlaşmazlığın veya anlaşmanın kayıtlarının tutulduğu, merkez-taşra arasındaki yazışmaları da bünyesinde barındıran defterlerdir. Şer'iyeye sicillerinin klasik ve klasik sonrası dönemde kaza idaresinde mülkî, adlî, beledi ve askerî olmak üzere çok geniş bir görev manzumesine sahip olan kadıların tuttukları defterler olmaları, barındırdıkları belgelerin de çeşitlilik arzemesine sebep olmuştur.⁸ Kısaca "defter" adı verilen bu sicillere mahkeme sonuçlarını yazma görevi "mukayyid" denilen görevlilere verilmiştir. Mahkemeye intikal eden her türlü yazı, belirli bir disiplin içerisinde, bu defterlere kaydedilmiştir. Mahalli konulara ilişkin olarak, kadıların veya naiblerin verdikleri kararlar sicilin bir tarafına, merkezden gelen her türlü resmi yazışma ise sicilin diğer tarafına yazılmıştır.⁹ Bununla birlikte kayıtlar önce taraflara verilmek için birer adet yazılmış ve daha sonra defterleştirilip ciltlenmiştir. Bu da zaman zaman sıralama ve sistematik problemlerine yol açmaktadır. Alım-satım, borç-alacak, evlenme-boşanma, vakıf, hibe, nafaka, cürm ve cinayet gibi mahalli olayların yazıldığı bölüme *sicill-i mahfuz*, merkezden gelen ferman, berat, buyruldu, izinname gibi belgelerin yazıldığı bölüme ise *sicill-i mahfuz defterlü* denilmekteydi.¹⁰ Ayrıca Şer'iyeye sicillerinde bulunan belgeler bir usûl ve kaide altında kaleme alınır ve bu yazım tarzına *sakk-ı şer'î* denilirdi. Daha sonra belgelerin tanzim ve yazım şekillerini açıklayan numuneler yazılarak sakk kitapları telif edilmiştir. Bu kitaplar aracılığıyla Şer'iyeye sicillerindeki kayıtların düzeni sağlam bir kurala oturtulmuş, böylece sicillerde bir üslup birliği sağlanmıştır.¹¹

Şer'iyeye sicillerinin birer arşiv kaynağı olarak 1980'lı yıllara kadar "başına gelenler" hakkında bkz. Feyyaz Gürkan, "Şer'iyeye Mahkemeleri Sicilleri Üzerinde Bir Araştırma", *IX. Türk Tarih Kongresi (Ankara 21-25 Eylül 1981) Kongreye Sunulan Bildirileri*, c. 2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988, s. 765-779.

8 Kadıların sahip olduğu bu geniş görev manzumesi ve genel olarak Osmanlı Devleti'nde kadı hakkında bkz. İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, 1994; Fahrettin Atar-İlber Ortaylı, "Kadı", *DİA*, c. 24, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, s. 66-73; Ebul'ula Mardin, "Kadı", *İslam Ansiklopedisi*, c. 6, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993, s. 42-46. Kadıların şahsi zevk ve ilgilerini yansıtmaması bakımından, Sivas'ta tahminen 1766 tarihinden itibaren tutulmaya başlayan bir sakk kitabı, ayrıca bu kitap içerisinde bulunan ve dönemin kadıların tarafından tutulmuş olan hususi notlar hakkında bkz. Ömer Demirel, "Bir Osmanlı Kadısının Not Defteri Yahut Kitab-ı Sakki", *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıldönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi (07-09 Nisan 1999)*, Konya 2000, s. 199-205. Zamanın kullanımı açısından 17. yüzyıl Ankarası'nda bir kadının günlük iş hacmi hakkında bkz. Taş, *XVII. Yüzyılda Ankara*, s. 151-166.

9 Bununla birlikte bu sıraya her zaman uyulmadığı ve kimi zaman hüccet ve ilamların olduğu bölümde hükümlerin de yer alabildiği görülmektedir. Bkz. T.Ş.S., 1824. *Trabzon Şer'iyeye Sicilleri* (bundan sonra T.Ş.S.; kısaltmadan sonraki ilk sayı sicil numarasını, ondan sonraki sayı varak numarasını ve taksim ile ayrılan sayı da kayıt numarasını gösterecektir).

10 İbrahim Yılmazçelik, "Şer'iyeye Sicillerinin Bir Merkezde Toplanması Üzerine Bazı Mülhazalar", *I. Milli Arşiv Şurası Tebliğler Tartışmalar (20-21 Nisan 1998)*, Ankara 1998, s. 160-161; Taş, *XVII. Yüzyılda Ankara*, s. 178.

11 Sakk usûlü hakkında bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988, s. 116-117. Sakk usûlü ve bu usûlün sicillerin doğru okunup anlaşılmasında ayrıca terminoloji probleminin çözümünde sağlayabileceği faydalar hakkında bkz. Nasi Aslan, "Milli Arşivlerimiz içerisinde Şer'iyeye Sicilleri 'Eğitim ve Terminoloji Problemi'", *I. Milli Arşiv Şurası Tebliğler Tartışmalar (20-21 Nisan 1998)*, Ankara, 1998, s. 191-192.

Şer'iyeye sicilleri incelenmeden Osmanlı tarihi üzerine derinlemesine yorum yapabilmek zor görünmektedir. Nitekim son yıllarda siciller, tarih araştırmalarında başvuru- rulan en önemli kaynaklardan biri haline gelmiştir.¹² Bunların Osmanlı mimarlık tarihi içerisindeki potansiyellerinin farkına varılması ise genel tarih çalışmalarından çok daha sonra olmuştur. Muzaffer Erdoğan'ın 1965 yılında yayınladığı "Osmanlı Mimarisi Tarihinin Otantik Yazma Kaynakları" isimli çalışmasında mimarlık tarihi çalışmaları için doğrudan kaynaklar zikredilmiş, ancak Şer'iyeye sicillerinden bahsedilmemiştir.¹³ Şer'iyeye sicillerinin bir mimarlık tarihi çalışmasında doğrudan kullanıldığı iki çalışma ise 1987 tarihlidir. Söz konusu araştırmaların ilkinde Konya Alaeddin Camii'nin geçirdiği onarımlar 17. yüzyıl sicilleri üzerinden değerlendirilmiştir.¹⁴ Bunun dışında Suraiya Faroqhi 1987 yılında basılan kitabında Şer'iyeye sicillerinin içerdiği belgeler üzerinden Osmanlı evini değerlendirmiş, Ankara ve Kayseri özelinde ele aldığı meseleyi mülk satışı kayıtlarından elde ettiği verilerle açıklığa kavuşturmaya çalışmıştır.¹⁵

Mimarlık tarihi çalışmaları ve Şer'iyeye sicillerinin nasıl kullanılabilceği konusuna geçmeden önce şunu belirtmek istiyoruz: Şer'iyeye sicillerini kayıt altına alanların, o şehirde bulunan mimarlar ile belli oranda işbirliği içerisinde olmalarıyla beraber mimar olmadıkları gerçeğini göz önünde bulundurmamak gerekmektedir.

Mimarlık tarihi çalışmalarında Şer'iyeye sicillerinin temelde üç belge grubuyla, üç noktada kaynak oluşturduğu söylenebilir. Bunlardan ilki, yapı adı vererek, özellikle bugün ayakta olmayan bir binanın varlığını ortaya koyan belgelerdir. Bu siciller binanın fiziki yapısıyla ilgili herhangi bir bilgi içermemesine karşın, yapının ismini ve konumunu belirten tanımlamalar yapması nedeniyle önemlidir. Bazı durumlarda bir mülkün konumu, çevresindeki belli başlı diğer yapılar referans verilerek de belirtilmiştir. Ya da mahkemeye konu olan bir adli olayın gerçekleştiği yerin tanımı yine çevresindeki belli başlı yapılar zikredilerek yapılmıştır. H. 1061 / M. 1650 tarihli 61/1 numaralı Kayseri Şer'iyeye sicilindeki 109 numaralı belgede geçen, "Deliklitaş Çeşmesi"

12 Siciller hakkında bir literatür değerlendirmesi için bkz. Uğur, "Mahkeme Kayıtları (Şer'iyeye Sicilleri): Literatür Değerlendirmesi ve Bibliyografya".

13 Muzaffer Erdoğan, "Osmanlı Mimarisi Tarihinin Otantik Yazma Kaynakları", *Vakıflar Dergisi*, 1965, sy. VI, s. 111-136.

14 Z. K. Bilici, "17. Yüzyıla Ait Mahkeme Sicillerindeki Konya Alaeddin Camii'nde Yapılan Onarımlarla İlgili Kayıtlar", *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı-I*, Ankara, 1987, s. 91-97; A. O. Uysal, "XVII. Yüzyıla Ait Mahkeme Sicillerine Göre Onarımlar Sonucunda Konya Alaeddin Camiinde Meydana Gelen Değişikliklerin Tahlili ve Bazı Düşünceler", *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı-I*, Ankara, 1987, s. 99-111. Benzer bir başka çalışma için bkz. D. Mazlum, "Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında 22 Mayıs 1766 İstanbul Depremi ve Ardından Gerçekleştirilen Yapı Onarımları", Doktora Tezi, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Restorasyon Programı, 2001. Ayrıca Şer'iyeye sicillerinin sanat ve mimarlık tarihi çalışmalarındaki potansiyellerinin irdelendiği çalışmalar için bkz. Mustafa Denктаş, "Şer'iyeye Sicil Defterleri'nin Sanat Tarihi Araştırmalarındaki Önemi (Kayseri Örneği)", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2005, sy. 18, s. 51-66; Mefail Hızlı, "Maddi Kültür Varlıklarımızın Onarımlarını Belirlemede Şer'iyeye Sicillerinin Rolü", *Taç Vakfı Yılığ*, İstanbul, 1991, s. 142-153.

15 Bkz. Suraiya Faroqhi, *Men of Modest Substance: House Owners and House Property in Seventeenth-Century Ankara and Kayseri*, Cambridge: Cambridge University Press, 1987, s. 65-115. (Evlerle ilgili söz konusu bölümün Türkçesi için bkz. Suraiya Faroqhi, "Şehir Evinin Fiziki Şekli", çev. İbrahim Kalm, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, c. 3, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1992, s. 1151-1178.)

önünde çıkan bir kavgada dışı kırılan vatandaşın şikayet davası,¹⁶ bu çeşmenin varlığını ve bu tarihlerde ayakta olduğunu göstermesi bakımından son duruma örnek olarak gösterilebilir. Bunlara ek olarak medrese, zaviye, cami gibi yapılara atanan müderris, zaviyedar, imam gibi görevlilere ve aldıkları ücretlere ilişkin belgeler ile cami ve mescitlerin aydınlatılması için düzenlenmiş belgeler de anıtsal yapıların varlığı ile ilgili farklı düzeylerde bilgiler barındıran malzemelerdir.

İkinci grup belgeler olarak zikredilebilecek, cami, kilise, hamam gibi anıtsal yapıların onarımına ilişkin siciller, -yukarıda bahsedilen ilk belge grubunun aksine- söz konusu yapıların fiziki yapısına yönelik bilgiler vermesi nedeniyle mimarlık tarihi araştırmaları için son derece önemli bir başka belge grubunu oluştururlar. Üçüncü grup belgeler ise sivil yapılara ilişkin tutulan ve çoğunlukla mülk satış ve ihtilafları ile hibelere dair kayıtlardır ve mülkü tanımlayıcı bilgiler içermeleri nedeniyle yine oldukça önemlidir.

Şer'iyye Sicilleri ve Anıtsal Mimari: Onarım Yapmanın Belge Kaynaklı Görünüşü

Anıtsal yapılara ilişkin değerlendirmelerde mimarlık tarihçilerinin önüne çıkan en önemli sorun, söz konusu yapıların özgün biçimlerini bugün ne kadar koruyup koruyabildikleridir. Araştırmacı, hemen her yapıda muhatap olduğu böyle bir sorunun cevabını çoğu zaman, söz konusu yapının plan tipolojisi ile yapım tekniği ve malzeme kullanımında gözlenen sıra dışı uygulamalar üzerinden okumaya çalışır. Eğer bir onarım kitabesi varsa, saptadığı onarım ve değişikliklerin tarihlendirilmesi üzerine değerlendirme ve yorumlar yapabilir. Ancak, söz konusu yapıya ilişkin bir onarım belgesinin varlığı, yapılan değerlendirmelerin ve yorumların çok daha nesnel ve meşru bir zemine oturtulması anlamını taşımaktadır ki bu da, bu ve benzer yapılar üzerinden gerçekleştirilecek tipolojik ve dönemsel araştırmaların daha gerçekçi yapılması anlamına gelmektedir. Bu bağlamda mimarlık tarihçisinin işini kolaylaştıran belgeler, Şer'iyye sicilleri içerisinde yer alan onarıma ilişkin kayıtlardır.

Şehirlerde beledi işlerin kadınlar aracılığıyla yürütülmesi, anıtsal yapılarda meydana gelen hasarların onarımı için kadının iznini gerektirmiş, kadı tarafından oluşturulan uzman bir heyete onarımın muhtevasına ilişkin keşif yaptırılmıştır. Dolayısıyla bu tür belgeler cami, kilise, medrese, türbe, hamam gibi yapıların geçirmiş oldukları onarımlar ve yapılan ekler konusunda önemli bilgiler barındırırlar. Belli başlı onarımlar sonrası bu tür yapılara yerleştirilen kitabelerin aksine bu belgeler, tarih dışında, onarımın hangi bölümlerde gerçekleştirildiği ve kullanılan malzemelerin niteliği konusunda da bilgiler verirler.

10 Safer 1181/8 Temmuz 1767 tarihli bir belgeye göre, Trabzon'da Muhiddin Mahallesi'nde II. Mehmed tarafından yaptırılan cami-i şerifin evkafından olan Köhne Hamam'ın külhanı, kazanı ve hamama su gelmesini sağlayan künkler, hamamın içindeki döşeme taşları ve kurnası zamanla tahrip olmuş¹⁷ ve hamam harabe hale gelmiştir. Vakfın mütevellisi Mustafa Ağa'nın borç ile hamamı tamir ettirmesi talebine kadı tarafından izin verilmiş, hamamda keşif yapılarak tamirata başlanmıştır. Ne yazık ki

16 Denктаş, "Şer'iyye Sicil Defterleri'nin Sanat Tarihi Araştırmalarındaki Önemi (Kayseri Ölçeği)", s. 52.

17 Belgede zamanın bina üzerindeki etkisi "mürur-ı eyyam ile" olarak ifade edilmektedir.

kayıtta tamiratın nasıl gerçekleştirildiği meselesi hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Ancak tamirat sonrasında ortaya çıkan masraf listesi, kaydın hemen arkasına eklenmiştir. Buna göre; yenisiyle değiştirilen bakır kazanın, külhanın döşeme taşlarının, kireç ve horasan döşemenin, hamaliye, üstadiye ve ırgadiyenin, hamamın içinde bulunan döşeme taşlarının, kurnanın, yatak yerlerine sarf edilen kirecin, horasanın, zeytin, yenilenen künklerin ve son olarak da hamamın keşfi için verilen meblağlarla birlikte yapılan toplam masrafın 312 kuruş 40 akçe olduğu görülmektedir.¹⁸

Her şeyden önce bu belge, en genel anlamda Trabzon'da bugün ayakta olmayan "Köhne Hamam" isminde bir yapının varlığını ortaya koymaktadır. Bugünkü mevcut hamamlardan birisi olabileceği ihtimali dikkate alındığında ise, söz konusu hamamın bir başka isimle karşı karşıyayız demektir. Öte yandan belge içerisinde zikredilen, yapının onarım gerektiren bölümleri ve bunun için sarf edilen malzeme, bir 18. yüzyıl hamam yapısının konstrüktif özelliklerini de genel itibarıyla ortaya koymaktadır. Bu belgeden elde edilen bilgilerle birlikte benzer başka belgeler, 18. yüzyıl Osmanlı hamamlarına ilişkin -en azından inşa teknikleri konusunda- yapılacak değerlendirmeleri, bugüne ulaşmış ve çoğunlukla özgün durumlarını kısmen yitirmiş yapılar üzerinden yapılacak değerlendirmelere göre daha gerçekçi yapacaktır.

Muharrem'in guresi 1123/19 Şubat 1711 tarihli bir başka belgeye göre ise, Trabzon muhafızı Mehmed Paşa Kuzgun Deresi'nde bulunan, bir taraftan el-Hâcc Mustafa mülkü, bir taraftan Ahmed Efendi değirmeni, bir taraftan ismini okuyamadığımız bir şahsın mülkü ve bir taraftan tarik-i amm (umumi yol, sokak) ile hudutlanmış kefere taifesinin "ayın-i batullarını" icra ettikleri Yor Kilisesi demekle meşhur kadim kilisenin keşifi Penayot ve diğer zimmilerin iltimaslarıyla kilisenin yıkılan yerlerin keşf ve tahriri ve gereğinin yapılması babında bir buyuruldu göndermiştir. Bu buyuruldu gereğince Ebubekir Ağa mübaşir tayin olunmuştur. Kendisi, mahkeme naiblerinden Mevlana Şeyh Mehmed Efendi b. eş-Şeyh İbrahim Efendi ve kaydımızın altında isimleri yazılı olan bina ve sukuf (çatı, dam) ahvaline vukufu ve şuurunu olan bilirkişiler Yor Kilisesi'ne keşif için gitmişlerdir. Kilisenin yıkılan yerlerine bakmış ve ölçüm yapmışlardır. Buna göre; kilisenin kapısı, çatısının kiremitleri ve taraf-ı kiblesinden *bina arşını*¹⁹ ile tulen ve arzan ancak üç arşın yeri taşrasından yıkılmış olup ve bundan başka üç tarafının duvarları bina-yı kadimi üzere ayakta durmaktadır. Fakat üzerinden yıkılmış olan duvarları ölçülmüş ve sağ tarafın tulen sekiz arşın kadden bir arşın duvarı ve avlu kuyusu duvarının dahi tulen on üç arşın ve kadden üç arşın duvarı ve kuzey tarafında tarik-i amma bitişik olan duvarının tulen yirmi arşın kadden beş arşın duvarı yıkılmış olup tamire muhtaç olduğunu Mevlana Şeyh Mehmed Efendi mahallinde keşf ve tahrir etmiş ve mahkemeye gelerek bilirkişilerle kilisenin durumunu bildirmişler ve eskisine uygun bir şekilde tamirine mahkeme tarafından izin verilmiştir.²⁰

Söz konusu bu belge de, Trabzon'da bugün aynı isimle anılan bölgede (Kuzgun Deresi) günümüzde bulunmayan "Yor Kilisesi" isminde bir yapının varlığına delildir. Öte yandan, bu belgede kilisenin onarım gerekli bölümlerinin keşfi için uzman kişile-

18 T.Ş.S., 1929, 90/5.

19 *Bina arşını ile 1 arşın=75,8 cm. Bunun için bkz. Neslihan Sönmez, Osmanlı Dönemi Yapı ve Malzeme Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Yem Yayınları, 1997, s. 25.

20 T.Ş.S., 1871, 16/1.

re başvurulması, yerinde ölçümler yapılarak bunların tespiti ve eskisine uygunluk şartıyla onarımına izin verildiğinin belirtilmesi dikkate değerdir. Sadece bu belgede geçen ifadeler dahi, Osmanlı'nın anıtsal yapıları onarım sistemi ve özellikle de kilise onarımlarında yapının özgün kitlesinin korunması konusunda gösterdiği hassasiyeti açıkça ortaya koymaktadır.

Bir diğer belgeye göre, mahkeme tarafından görevlendirilen Mevlana Habib Efendi ibn Mahmud, belgenin altında ismi yazılı şahıslarla²¹ Trabzon'da Sarmaşık Mahallesi'nde bulunan mescidin yanına gelerek bir duruşma tertip etmişlerdir. Duruşmanın ihtilaflı meselesi mescid sofasının duvarı ile ilgilidir. Mescidin mütevellisi el-Hacc Osman Çelebi b. Hasan, el-Hacc Kasım Mahallesi sakinlerinden ve yine Sarmaşık Mahallesi'nde de bir mülkü bulunan Ayşe bnt. Abdullah'tan davacı olmuştur. Ayşe'yi mahkemede kocası el-Hacc Mustafa b. el-Hacc Musli temsil etmiştir. Mescidin mütevellisi, el-Hacc Mustafa'nın huzurunda bir taraftan Ayşe hatunun mülkü, iki taraftan söz konusu mescid ve bir taraftan umumi yol ile hudutlanmış tulen dört buçuk, arzen yarım ve kadden iki buçuk arşın duvarın mescidin sofasının duvarı olduğunu ve tamir ettirmek istediğini, fakat Ayşe hatunun buna mani olduğunu iddia etmiş, Ayşe hatunun bu tutumundan men edilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine el-Hacc Mustafa'ya bu durum sorulmuş, karısının aksine o da duvarın mescide ait olduğunu kabul etmiştir. Böylece sorun giderilmiştir. Netice itibarıyla 7 Zilhicce 1114/24 Nisan 1703 senesine kayıtlı bu duruşma tutanağı düzenlenmiştir.

Bir önceki belgeyle birlikte değerlendirildiğinde bu belge, Osmanlı memurlarının boyutlandırma kavramlarını kullanma mantıklarını anlamamızı sağlamaktadır: Bir önceki belgede onarımı istenen kilisenin *bina arşını* ile "tulen" ve "arzan" onarılacak duvar boyutları verilmiştir. Buradaki ifadeler yatay ve düşey boyutu tanımlıyor olmalıdır. Son belgede ise yatay ve düşey yanında "kadden" ile üçüncü bir boyut tanımlaması daha yapılmıştır. İlk bakışta burada "kadd" ifadesinin duvarın kalınlığını niteliyor olduğu düşünülebilir. Ancak belgede ifade edilen rakamsal değerler dikkate alındığında söz konusu duvarın "tulen" 341,1 cm., "arzan" 37,9 cm. ve "kadden" 189,5 cm. olduğu görülmektedir ve duvarın konstrüktif nitelikleri dikkate alındığında kalınlığı veren rakamın 37,9 cm. olması gereklidir. "Arzan" ifadesi bir önceki belgenin aksine burada duvar kalınlığı için kullanılmıştır. Benzer başka belgelerle de desteklenmek kaydıyla bu iki belge bize, Osmanlı memurlarının boyutlandırma konusunda pek de hassas davranmadıklarını, en, boy ve derinlik ifadelerinde kavramları birbirlerinin yerine kullanabildiklerini düşündürmektedir.

Şer'iyye Sicilleri ve Sivil Mimari: Osmanlı Evini Anlamak

Osmanlı anıtsal mimarisinin hemen hemen tüm yapı tiplerinin kronolojik çeşitliliği konusunda yeterince bilgiye sahibiz. Ancak konu 18. yüzyıl ya da daha önceki Osmanlı evi olunca durum daha farklıdır.²² Bu konuda çok az şey biliyoruz ve bildik-

21 Belgede geçen bu şahıslar; Hüseyin Çelebi b. el-Hacc Hasan, Hüseyin Çelebi b. Mehmed, İsmail Çelebi b. İbrahim, Hasan Beşe b. Abdullah ve İsmail b. Ömer'dir. *Şuhûdü'l-hâl* olarak isimlendirilen bu şahısların mahkemedeki görevleri ve toplumsal statü bakımından önemleri hakkında bkz. Hülya Canbakal, *17. Yüzyılda Ayntab*, çev. Zeynep Yelçe, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 160-170.

22 Mustafa Reşat Sümerkan ve İbrahim Okman'ın hazırladıkları *Kültür Varlıklarıyla Trabzon* adlı

lerimizin büyük çoğunluğu gezginlerin seyahatnamelerinde kaleme aldıkları gözlemlerden ibaret. Bunun temeldeki nedeni, bu yüzyıllardan günümüze herhangi bir Osmanlı ev örneğinin ulaşamamış olması ya da genel yargılara varabilecek bir sayıda olmamalarıdır. Çoğunluğu 19. yüzyıl ile 20. yüzyıl başına tarihlendirilen bugüne ulaşmış Osmanlı evlerinin ise erken dönem örnekleriyle ne kadar benzerlikler taşıdığı ya da taşıyıp taşımadığı henüz yeterince açıklığa kavuşmuş değildir. Bu konuyu açıklığa kavuşturacak elimizdeki tek kaynak ise arşiv belgeleridir.²³ Şer'iyeye sicilleri bu muazzam külliyyatın önemli bir bölümünü oluşturmaktadır ve evler hakkında bazı ipuçları içermesi bakımından özellikle üzerinde durulması gereken kaynaklardır.

Bu konuda sicillerde bulunan belgeler içerisinde ilk sırayı *mülk satışı kayıtları* almaktadır. Kadının gördüğü noterlik vazifesinin ürünleri olan bu belgeleri, bugünkü tapu kayıtlarına benzetmek mümkündür. Mülk satışı belgelerinin *sakk usûlü* çerçevesinde standart bir düzenle hazırlanmış olmaları, araştırmacılara sistematik bir bilgi toplama olanağı sağlamaktadır. Nitekim bu belgelerin tamamında satılan mülklerin kat sayıları, sahip oldukları müstemilat vb. gibi mülkü tanımlayıcı hususlar sıralanmakta ve dolayısıyla sicilin tutulduğu yüzyıldaki Osmanlı evi hakkında kısmen bilgi edinmek mümkün olabilmektedir.²⁴ Ancak araştırmacılar için bu belgeleri kullanmak, -özellikle 16., 17. ve 18. yüzyıl kayıtları söz konusu olduğunda- Tanyeli'nin belirttiği gibi "kavramlar arkeolojisine girişmek" anlamını taşımaktadır.²⁵ Bir başka ifadeyle, anıtsal yapıların aksine sivil yapıları konu edinen bu belgelerde yaygın bir terminoloji sorunu araştırmacıların önünü tıkamaktadır.

çalışmada Osmanlı döneminden günümüze ulaşmış olan evler 19. yüzyıla ve 20. yüzyılın başlarına tarihlenmektedir. Bkz. M. Reşat Sümerkan ve İbrahim Okman (haz.), *Kültür Varlıklarıyla Trabzon*, c. 1, Trabzon: T.C. Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, 1999, s. 99-104. Yine Ankara için de bu durumun aynı olduğu hususunda bkz. Suraiya Faroqhi, *Men of Modest Substance...*, s. 1-2. Osmanlı konut mimarisini araştırmalarında karşılaşılan güçlükler hakkında kısa bir değerlendirme için bkz. Uğur Tanyeli, "Klasik Dönem Osmanlı Metropolünde Konutun 'Reel' Tarihi: Bir Standart Saptama Denemesi", *Prof. Doğan Kuban'a Armağan*, İstanbul: Eren Yayınları, 1996, s. 57. Tanyeli bu değerlendirmesinde Osmanlı belgelerinin konutun gizli tarihini aydınlatmak için kullanılmayı beklediğini ve örneğin; vakfiyeler, vakıf tahrir defterleri, vakıf muhasebe kayıtları ve Divan-ı Hümayun yazışmalarının bu açıdan özellikle yararlı olduklarını söylemektedir. Biz çalışmamız kapsamında, Tanyeli'nin listesine şer'iyeye sicillerini de eklemek istiyoruz.

23 Osmanlı arşivleri hakkında kısaca bkz. *Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu*, Türk-Arap İlişkileri İncelemeleri Vakfı, İstanbul 1985; Yusuf İhsan Genç ve diğerleri (haz.) *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, İstanbul 2000.

24 Burada yapılacak olan tespitlerde bize yol gösterici olacak bir özelliğin belirtilmesi gerekmektedir. Bilindiği üzere şer'iyeye sicilleri kadının maiyetinde bulunan kâtipler tarafından tutulmaktadır. Yukarıda belirtildiği üzere kâtipler kayıtları belli standartlar çerçevesinde tutmaktadırlar. Okunulan belgelerden edinilen izlenime göre, mülk satışlarında katların veya müstemilatın yazılmasının nedeni standart yazım usullerinin yanında her birinin ekonomik değer ifade ediyor olmasıdır. Yani kâtip, satılacak evin özelliklerini sıralarken ekonomik değerini göz önünde bulundurarak kayıt işlemini gerçekleştirmektedir. Dolayısıyla ekonomik değer ifade etmeyen birimler sicil kayıtlarına yansıtılmamaktadır. Zaten pratik amaçlarla tutulan bu kayıtların mülkün değerini etkilemeyen bir birimden bahsetmeleri beklenemez.

25 Tanyeli, "Klasik Dönem Osmanlı Metropolünde Konutun 'Reel' Tarihi: Bir Standart Saptama Denemesi", s. 58.

14 Şevval 1164/5 Eylül 1751 tarihli bir belgeye göre, Trabzon'da satılan bir evin iki bab fevkani oda ile sofası, altında bir bab odası ve bir bab kileri, bir mutfağı, bir ambarı, bir su kuyusu, bir akıntı kenefi ve meyveli-meyvesiz ağaçları bulunan bir bahçesi ile bunun yanında bir avlusu bulunmaktadır.²⁶ 600 kuruş gibi bir fiyata satılan ve o dönem itibariyle iyi addedilebilecek bir evin hemen hemen bütün birimleri bu kayıta sıralanmıştır.²⁷ Bu belge ve benzer birçok belgede geçen evlerin kabaca neye benzediğini ortaya koymak, *bâb*, *fevkânî*, *beyt* gibi kavramların anlamlarını belirlemekle mümkün görünmektedir. Ancak benzer anlamlar yüklendiği anlaşılan bazı ifadelerin aynı metin içerisine yerleştirildiği durumlarda ise, evin fiziki yapısına ilişkin çıkarımlar çok daha çetrefilli sorunlar yumağına dönüşebilmektedir. Trabzon Şer'iyye sicillerinde, bir ya da iki kattan oluşan evlerin *fevkânî* ve *tahtânî* yanında *beyt-i ulvî* ve *beyt-i süflî* olarak da belirtilmiş olması, söz konusu evlerin kat oluşumu konusunda her iki ifadenin anlamsal farkları olabileceğini düşündürmektedir.

Benzer bir terminolojik sorun *beyt* ifadesinin kullanımında da görülmektedir. Bilindiği üzere *beyt*, "mesken, hane, ev, oda"²⁸ gibi anlamlara sahiptir. Yani semantik açıdan muğlaklık arz etmektedir. Hem "ev" hem de "oda" anlamına gelmesi Osmanlı sivil mimarisinin belgeler üzerinden okunmasını oldukça güçleştirmektedir. Nitekim Trabzon'un Orta Hisar/Cami-i Kebir Mahallesi'ndeki bir mülkün iki bab fevkani odası ile sofası ve bitişiğinde bir bab beyt-i süflîsi... bulunduğunu belirten bir belgede²⁹ "oda" ve "beyt" kavramlarının yan yana kullanılmış olması, söz konusu bu Osmanlı evini anlamamızı güçleştirmekte, araştırmacının zihninde bir dizi sorunun oluşmasına neden olmaktadır. Buna göre bu ve benzeri belgelerdeki ifadelerden yola çıkarsak şunu sorabiliriz. Acaba Osmanlı evi bir dizi farklı yapıdan oluşan bir yapı kompleksi miydi yoksa aynı çatı altında toplanan birimlerin bir araya gelmesi ile oluşan bir yapılar bütünü müydü? Söz konusu soruya verilecek cevap her ne olursa olsun, *beyt* kelimesine yüklenecek anlamla doğrudan ilişkili olacaktır. Buna göre *beytî* "ev" anlamıyla kabul edersek ilk sorunun, "oda" anlamıyla kabul edersek ikinci sorunun cevaplanacağı görülecektir.

Örnekleri çoğaltarak daha geniş bir zihinsel hareket alanı meydana getirmek mümkün görünmektedir. Kabak Meydanı'nda (Trabzon) 1 Şaban 1164/25 Haziran 1751 tarihinde satılan evin bir bab beyt-i süflîsi, ittisalinde (bitişiğinde) bir bab sagîr (küçük) süflî odası ve meyveli-meyvesiz bahçesi bulunduğu belirtilmektedir.³⁰ Bu örnekte de hem "oda" hem de "beyt" terimi aynı anda kullanılmıştır ve aynı katta bulunan iki birimi ifade etmektedir. Buna benzer örneklerin çokluğu,³¹ kâtiplerin bu ayrımı özenle ve bilerek yaptıklarını akla getirmektedir.³²

26 T.Ş.S., 1918, 97/5.

27 Söz konusu evin satıldığı dönemdeki ev fiyatları hakkında bkz. Turan Açık, "Şer'iyye Sicillerine Göre Trabzon'da Mülk Satışları", Yüksek Lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s. 83-90.

28 Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 1999, s. 96.

29 T.Ş.S., 1917, 85/1.

30 T.Ş.S., 1918, 92/1.

31 Birkaç örnek için bkz. T.Ş.S., 1919, 86/3; T.Ş.S., 1920, 26/5; T.Ş.S., 1920, 44/1.

32 Beyt ve oda ayrımını açıklamada üzerinde durulabilecek bir diğer husus da; Trabzon'daki

İlgi çekici bir başka örneğe göre; Kindinar Mahallesi'nde 4 Muharrem 1165/23 Kasım 1751 tarihinde satılan mülkün bir bab fevkani odayı, altında bir bab beyt-i süfli ile sofayı, kurbünde (yakınında)³³ yine bir bab fevkani odayı ve altında bir bab beyt-i süfli ile sofa ve iki su kuyusunu, iki kenef ve meyveli-meyvesiz bahçe ve avluyu ihtiva ettiği görülmektedir.³⁴ Bu örnekte ise daha karmaşık bir durum söz konusudur. Birimler yukarıdan başlanarak sıralandığında üç katlı bir ev olduğu izlenimi edinilmektedir. Ancak ikinci kat olarak niteleyebileceğimiz bölümde *belge eksenli yapılaşma*³⁵ bizi anlaşılması güç bir durumla karşı karşıya bırakmaktadır. İkinci katta hem bir beyt-i süfli hem de yakınında bir bâb fevkani oda bulunmaktadır. Altta olduğu ifade edilen bir birim ile üstte olduğu ifade edilen bir başka birim birbirlerinin “yakın”ında olarak ifade edilmiştir. Bu durum bazı soruları akla getirmektedir: Acaba evlerin oluşumunda bugünkü anladığımız manada bir katlaşma yok muydu? Aynı kat olarak ifade edilen birimler aynı kotta (düzlemde) değiller miydi? *Fevkânî* ve *süfli* kelimelerinin buradaki kullanımları dikkate alındığında kabaca bu evin, en üstte bir adet oda, altında bir bâb beyt-i süfli ile sofa ve yakınında fakat en üstteki odanın biraz altında ve bir bab beyt-i süflinin biraz üstünde (ara katta) bir bab fevkani oda ve en altta da bir bab beyt-i süfli ile diğer birimlerden oluştuğu yorumu yapılabilir.

Benzer ifadelerin yer aldığı bir başka örnekte ise söz konusu ev, bir bâb tahtânî oda ile sofa, altta bir bab beyt-i süfli ve bir cârî kenef ile çeşitli ağaçlar bulunan bir bahçeden oluşmaktadır.³⁶ Dikkat edilirse burada da tahtani oda ve sofanın, yani altta olan iki birimin altında bir de beyt-i süfli bulunmaktadır. Bu da açık bir şekilde burada da alt ve üst kavramlarının bugün anladığımız manada katları ifade etmediğini göstermektedir. *Beyt-i süfli*, *tahtânî* olarak ifade edilen odanın altında yer alıyorsa

eski bir formata *beyt*, İstanbul'un moda formatına da *oda* deniliyor olma ihtimalidir. Yani 18. yüzyıla gelindiğinde bir şekilde merkezden etkilenilerek sivil mimaride meydana gelen bir değişimin yansması ile karşı karşıya bulunulabilir. Bu doğrultuda bir etkilenme olabileceği hususunda bizi yönlendiren Uğur Tanyeli'ye teşekkür ederim. Bununla birlikte şu anda bir araştırma grubu ile 17. yüzyıl şer'iye sicilleri üzerinde kapsamlı bir proje yürütmekteyiz. 17. yüzyıl sicillerinin tamamının gözden geçirileceği bu proje tamamlanmış söz konusu sorunun cevabı büyük oranda verilecektir kanaatindeyiz. 17. yüzyıldaki satış kayıtlarında *oda* tabirine rastlanmaması, bunun 18. yüzyıla has bir durum olduğunu ve bir şekilde etkilenme münasebeti ile Trabzon'da mevcudiyet kazandığını ortaya çıkaracaktır. Fakat oda-beyt ayrımının böyle bir nedene bağlı olmayabileceği ihtimali de kuvvetli bir ihtimal olarak varlığını sürdürmektedir.

33 “Yakınından” sözcüğü ile ne kastedildiği tam belli değildir, acaba hemen bitişiğinde midir yoksa arada başka bir birim ya da boşluk mu vardır? Bitişiğinde olsa idi daha önceki örnekte görülebileceği gibi kâtibin bunu “ittisalinde” (bitişiğinde) kelimesi ile ifade etmesi gerekirdi. Nitekim birçok kayıta bu kelime ile birimlerin birbirlerine olan bitişiklikleri belirtilmiştir. Bu durumda arada bir boşluğun ya da farklı bir birimin olması daha mantıklı gözükmektedir. Fakat burada da eğer boşluk var ise bu boşluğun ne işe yaradığı ve başka bir birim var ise de bunun isminin zikredilmemesinin nedeni belli değildir.

34 T.Ş.S., 1918, 104/1.

35 Bu kavramdan kastedilen; belgeler ölçüsünde sınırlı oranlarda gözümüzde canlandırdığımız yapılaşmadır. Bilindiği üzere görsel malzemedен yoksun bulunmaktadır. Bu da bizim yaptığımız tespitlerin ister istemez eksik kalacağını göstermektedir. Bu eksikliği ifade için *belge eksenli yapılaşma* kavramı uygun bir tanımlama olarak düşünülmüştür.

36 T.Ş.S., 1917, 64/4.

söz konusu oda neye göre tahtanidir? Buna kesin cevap bulmak mümkün görünmemekle birlikte *tahtânî* teriminin bir katı değil, bir seviyeyi belirttiği söylenebilir. Dolayısıyla bu örnekteki evin ayrı birimlerden oluştuğu ve bunların da arazinin farklı kotlarına yerleştirilmiş olabilecekleri yorumu yapılabilir. Bu ise Trabzon'un eğimli arazi yapısı dikkate alındığında gerçekçi bir yorum olarak görünmektedir. Sonuç olarak, 18. yüzyıl Trabzon evlerinin, yakın dönem örneklerin aksine tek bir kitleden değil, araziye yayılmış birden fazla birimden oluştuğu söylenebilir.³⁷

Mülk ihtilafları nedeniyle mahkemeye başvuran şahısların mülklerinin de belli oranda tarif edildiği görülmektedir. Trabzon'da İskender Paşa Mahallesi sakinlerinden Molla Osman b. Terzi Mustafa ile Fatma bnt. Mahmud adlı kadın arasında çıkan mülk anlaşmazlığında, Molla Osman hakkını aramak için mahkemeye başvurmuştur. Dava konusu evin bir bab beyt-i süflisi, bir cârî kenefi ve avlusu olduğu belirtilmektedir.³⁸

Osmanlı evini anlamada kullanılacak bir başka belge grubu da *hibe* kayıtlarıdır. Bir malın karşılıksız olarak başkasına temlik olarak tanımlanan hibe akdinin tescil edilmesi ve kayda geçirilmesi ile oluşan kayıtlar, yine kadının noterlik vazifesinin ürünleridir.³⁹ Herhangi bir anlaşmazlık durumunda başvurulması için sicil defterlerine kaydedilmişlerdir. Hibe kayıtlarında da ekonomik değer ifade eden bütün birimlerin zikredildiği görülmektedir. 5 Şevval 1166/5 Ağustos 1753 tarihinde hibe edilen bir evin özellikleri şu şekilde sıralanmaktadır: "... bir bâb beyt-i ulvî ve bir bâb beyt-i süflî ile sofa, bir bâb ahır, bir su kuyusu, bir ambar ve meyveli-meyvesiz bahçe..."⁴⁰

Sicillerde yer alan bir diğer belge grubu da *vakfiyeler*dir. Vakfiyeler vakfedilen şeyin vasıfları ve vakfedilme şartlarını ihtiva eden ve kadı tarafından tasdik edilen belgelerdir.⁴¹ 20 Recep 1161/16 Temmuz 1748 senesinde Rukiye bnt. es-Seyyid Ali adlı kadın Trabzon'da Cami-i Kebir Mahallesi'nde bulunan ve Sarraczade Şeyh el-Hacc Mustafa Efendi tarafından yaptırılan mescid-i şerife bir mülk vakfetmiştir. Bu mülk, bir bab tahtani kâgir menzil, bir gusulhane, bir kuyu kenef, bir sofa ve avludan ibarettir.⁴²

Bütün belge gruplarında, mülk adreslerinin komşuluklar üzerinden tanımlanmış olması ise, birçok belgeye dayandırılmak ve özellikle şahıs isimleri dikkate alınmak kaydıyla, şehrin tarihsel topografyasının ve mekân organizasyonunun belirlenme-

37 Bugünkü terminolojimizle Osmanlı evinin fiziksel bir bütünlüğünün olmayabileceğinin düşünüldüğü bir başka çalışma daha bulunmaktadır. Bkz. Uğur Tanyeli, "Klasik Dönem Osmanlı Metropolünde Konutun 'Reel' Tarihi: Bir Standart Saptama Denemesi", s. 60. Şu noktayı da belirtmekte fayda var; tarihçilerin ve mimarlık tarihçilerinin terminoloji üzerine yapacağı ortak çalışmaların bu problemi halletmekte daha çok kolaylık sağlayacağını düşünmekteyiz. Bir başka çalışmada kısmen irdelenen terminolojik problem için bkz. Turan Açık, "Bir Yeniden İnşa Denemesi: 18. Yüzyılın Ortalarında Trabzon Evleri Hakkında Bazı Tespitler", *Trabzon Mimarlık Tarihi Yazıları*, (ed. Ö. İ. Tuluk, H. İ. Düzenli) (Baskıda).

38 Merak eden okuyucu için söyleyebiliriz ki; davayı Molla Osman kazanmıştır. *T.Ş.S.*, 1920, 17/3.

39 *Hibe hakkında bkz.* Ali Bardakoğlu, "Hibe", *DİA*, c. 17, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, s. 421-426.

40 *T.Ş.S.*, 1919, 9/1.

41 Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s. 359.

42 *T.Ş.S.*, 1916, 35/5.

sinde önemli ipuçları sağlayabilir. Bir örneğe göre Trabzon'da Tekfur Çayırı Mahallesi'nde satılan bir mülkün konumu, bir taraftan es-Seyyid Ahmed Efendi mülkü, iki taraftan Kâtip es-Seyyid Süleyman Efendi mülkü ve bir taraftan Ayşe Hatun mülkü ile hudutlanmıştır.⁴³

Son Söz: Osmanlı Mimarlığının Metinsel Şifrelerini Çözmeye Doğru

Şer'iyye sicillerinin mimarlık tarihi çalışmaları için son derece önemli bir belge grubu oluşturduğu açık. Mimarlık tarihçisi için tarihi yapının bizzat kendisi dışında birinci el kaynak olarak nitelendirilebilecek bu belgeler, mevcut olan ya da olmayan anıtsal ve sivil yapıların varlığı ve özgün halleri hakkında oldukça değerli bilgiler içermektedir. Sicillerde yer alan özellikle mülk satış ve ihtilaf belgeleri, Osmanlı evi üzerine çalışan mimarlık tarihçileri için büyük bir muamma oluşturan 18. yüzyıl ve öncesi sivil yapılarının neye benzediği sorusuna cevap olabilecek şifrelerle dolu. Bu şifrelerin çözümü, belgelerde sıklıkla karşılaşılan terminolojik belirsizliğin ortadan kaldırılmasıyla mümkün görünüyor. Ancak bu hiç de kolay değildir ve bunu zorlaştıran en önemli etken, belgeleri okuyan modern araştırmacı ile bunları kaleme alan ya da alan memurların -en azından iki yüz yıllık bir zaman dilimine yayılan- zihin dünyaları arasındaki fark gibi görünüyor. İşte tam da bu noktada modern araştırmacıyı, metinsel şifreleri çözmeden önce geleneksel insanın zihinsel kodlarını çözmek ve onun zihin haritasını ortaya koymak gibi önemli bir görev bekliyor. Bu da, bu alandaki kısır bilgilerimiz dikkate alındığında, Osmanlı zihin işleyişinin en yoğun gözlemlendiği kaynak grubu olan "anlatı" türüne çalışmalarda yer vermenin gerekliliğini ortaya koyuyor. Bu süreçte tarihçi ve mimarlık tarihçilerinin birlikte çalışmaları ise kaçınılmaz görünüyor.

Osmanlı Mimarlığının Metinsel Dili: Mimarlık Tarihi Yazısında Şer'iyye Sicillerinin Yeri

Turan Açık, Ömer İskender Tuluk

Özet

Osmanlı mimarlık tarihi çalışmalarının ana kaynağını mimari yapıların bizatihi kendisi teşkil etmektedir. Mimarlık tarihçileri mevcut yapılara dayanarak Osmanlı mimarlığının gerek form özelliklerini betimlemiş gerekse kuramsal çerçevesini çizmişlerdir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti gibi birçok faaliyetini yazıya dökerek belgelendiren bir imparatorluğun sağlamış olduğu kaynak çeşitliliği bize, mimarlığı düşünürken sadece mevcut yapıları gözlemekten fazlasına ihtiyacımız olduğu hissini vermektedir. Şer'iyye sicilleri gibi genelde hukuk tarihi ve sosyo-ekonomik tarih yazımında kullanılan bir kaynak grubunun içerisinde barındığı bir kısım mimari verilerin

43 T.Ş.S., 1917, 53/5.

mimarlık tarihi yazınında kullanılabilirliğinin denendiği bu çalışma, aynı zamanda mimarlık tarihçileri ve tarihçilerin bir araya geldiklerinde ortaya çıkabilecek sentezlerin de küçük bir numunesini teşkil etmektedir. Bununla birlikte Osmanlı tarihi çalışmalarındaki kısmi kaynak çeşitliliği nedeniyle iyi bir senteze ulaşılacak isteniyorsa anlatı literatürünün de mimarlık tarihi çalışmalarında hesaba katılması gerekliliği en azından yazarları için çalışmanın en önemsenen tarafı olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Mimarlık Tarihi, Osmanlı mimarlığı, Şer'iyye sicilleri, Arşiv

Textual Language of Ottoman Architecture: Sharia Court Records (Sicils) as a Source of Architectural History

Turan Açık, Ömer İskender Tuluk

Abstract

The architectural constructs constitute the main source of Ottoman architectural studies. Architectural historians have determined the Ottoman architectural form properties and established their frames based on the existing contracts. In addition, the availability of various types of archives documented by the Ottoman Empire leads one to note that an observation of the existing constructs has to be supplemented with other types of data. Some architectural information that can be traced in Sharia court records, usually utilized for the history of law and socio-economic history, is proposed to be studied for the benefit of architectural historiography. In addition, it has been suggested that due to the variety of architectural sources in the Ottoman Empire, it is necessary to take narrative literature into account in order to reach a sufficient synthesis.

Keywords: History, Architectural History, Ottoman Architecture, Sharia Court Records, Archives.

